

vertrekken maar binnen Europa een nieuwe plaats van vestiging vinden. De emigratie die nu plaats vindt, betekent ook niet meer een definitief afscheid: door globalisering en de communicatierevolutie kan de migrant van vandaag voortdurend in contact staan met het voormalige thuisfront.

Het boek van Koops geeft een goed gedetailleerde beschrijving van de migratie van Nederlanders naar Noord-Amerika. Via het begrip ‘emigratiecultuur,’ geïndiceerd naar drie beschrijvingscategorieën, weet hij het belang van de religieuze factor in het emigratieproces aan te tonen en daarbij ook te verklaren waarom juist Synodaal Gereformeerden naar verhouding sterk vertegenwoordigd waren (vooral in de eerste emigratiefase). Niet dat er geen vragen overblijven. Zo blijft de relatie van de religieuze factor tot de economische factoren wat onduidelijk (is deze bijvoorbeeld alleen aanvullend?). Een andere probleem dat nog niet geheel is afgerond betreft het positieve beeld van Amerika. Was dat werkelijk zo algemeen in Synodaal Gereformeerde kringen als Koops veronderstelt? Verder geeft Koops aan dat de ruime overgang van Synodaal Gereformeerde immigranten in Canada naar kerken van niet-Nederlandse origine vooral duidt op hun wens afscheid te nemen van de benepenheid die zij in het moederland hadden ondervonden. Ik vraag me af of voor velen van hen, de Vrijmaking van 1944 nog vers in het geheugen, een kerk die ook Vrijgemaakten van harte opnam wel zo aantrekkelijk was. Deze opmerkingen doen echter niets af aan het gedegen en in heldere stijl geschreven onderzoek.

Lammert G. Jansma
(Veenwouden)

Nauta, R. (red.), (2009) *Vreemd! Varianten van verscheidenheid en verschil in godsdienst en kerk*, (Publiekslezingen Departement Religiewetenschappen en Theologie Tilburg), Nijmegen: Valkhof Pers, pp. 152, ISBN 9789056252793, € 15,50.

Toen Theo Schepens in 2008 afscheid nam als docent godsdienstsociologie in Tilburg werd hem onder de titel *Vreemd!* een minisymposion aangeboden. De inleidingen die daar gehouden zijn, zijn in enigszins gewijzigde vorm hier gebundeld.

In de *Inleiding* schetst Nauta de thematiek: wat is het vreemde aan godsdienst en godsdienstige verschijnselen? Hij noemt zeven vreemde verschijnselen: het betekenisverlies van de christelijke godsdienst enerzijds en de groei in belangstelling voor het religieuze anderzijds; de verschuiving van verstand naar ervaring; de vreemde tegenstelling tus-sen voorgestelde remedies: aanpassen of juist niet aanpassen; de vreemde relatie tussen identiteit en geloof: enerzijds gelooft men wie men is, met daarbij grote verschillen tussen katholiek en protestant, anderzijds is er sprake van grensvervaging. Maar ook is er groei in rituelen die weer identiteitsvormend zijn. Of hoort het vreemde juist tot het wezen van religie?

De inleiders hebben zich niet allen strikt aan het thema gehouden, maar het is toch een boeiende bundel geworden. Helaas wordt de aanleiding, het vertrek van een godsdienstsocioloog, niet gethematiseerd. Maar het is een verontrustend verschijnsel als er weer een (halve) plaats voor godsdienstsociologie aan een faculteit voor religiewetenschappen geruisloos verdwijnt.

De eerste vier bijdragen, van Schepens, Bernts, De Groot en Sengers, handelen over de ontwikkelingen binnen de RK Kerk. De bijdrage van Durk Hak sluit hierbij aan.

Schepens bespreekt de veranderingen binnen katholiek Nederland in Europees perspectief: hoe is Nederland van een zeer rooms land tot een zeer weinig katholiek land, met een ondertoon van “anti-rooms” geworden? Men noemt zich liever niet ‘rooms-katholiek’ maar gewoon ‘katholiek’ of zelfs ‘Nederlands-katholiek’. Nederlandse katholieken zijn daardoor in vergelijking met andere Europese landen een vreemde figuur geworden. Als antwoord op de vraag hoe deze verandering te verklaren, betoogt Schepens dat misschien de boodschap te vrijzinnig is geworden, en dat zou dan weer te wijten zijn aan de te vrijzinnige voorgangers! De remedie voor de crisis is daarmee gegeven: een duidelijke, traditionele boodschap verkondigen!

De Groot gaat in zijn bijdrage (*Van verre voorgaan. Over de afstand tussen kerkvolk en kerkleiders*) nader op deze stelling in, en nuanceert de mening van Schepens. Zowel de these dat Nederland een uitzondering is in Europa, als de beslissende rol van de voorganger wijst hij af (het eerste beter onderbouwd dan het tweede). Uit onderzoek blijkt dat inderdaad een duidelijke boodschap nodig is, maar tevens een warme uitnodiging!

Ook *Bernts* houdt in zijn bijdrage *Tussen vervreemding en vertrouwen: naar een publiekskerk* een pleidooi voor een open kerk, een ‘publiekskerk’ met een kern van trouwe leden en een grote groep die de kerk als service-instituut gebruikt. *Sengers* sluit hierbij aan en pleit in zijn bijdrage *Verdwijnt de kerk?* voor een kerk die zich richt op de eigen christelijke spiritualiteit, en zich daarbij met name richt op de middenklasse.

Hak sluit aan bij de discussie over de veranderingen binnen de kerken. In *Priesters, predikers en profeten: vreemde vogels?* betoogt hij dat er in de Nederlandse katholieke kerk sprake is van ‘protestantisering’ in zoverre door het priestergebrek de sacramenten bediend worden door pastorale werkers. Het feit dat de gelovigen daar geen aanstoot aan nemen laat zien dat er sprake is van het uithollen van het geloof in de sacramenten. Bij de protestantse kerken ziet hij daarentegen een ‘verroomsing’ doordat er meer aandacht is voor wonderen en genezingen. Ik denk dat Hak in zijn beschouwing te weinig empirisch is (de meeste pastorale werkers ervaren eerder dat ze steeds minder macht hebben); maar vooral heb ik moeite met zijn benadering van sacramenten als een vorm van magie. Dat moge de opvatting van Weber zijn, maar daarmee is het nog niet juist! Weber had als liberaal-lutheraan een zeer beperkte visie van het katholicisme.

Stoffels probeert, volgens de ondertitel, het hedendaags protestantisme “voor arbeiders en katholieken te verklaren”. Zijn bijdrage is een bewerking van enkele krantenartikelen. Het biedt weinig verklaring maar wel een schets van de huidige situatie van het protestan-

tisme in Nederland als een bonte verzameling kerkgenootschappen en zelfstandige kerkelijke gemeenten, als een conglomeraat van maatschappelijke organisaties, en als een vorm van cultureel erfgoed. Deze laatste twee aspecten komen er in de beschrijving wat mager van af. Wat de toekomst van het protestantisme in Nederland betreft, verwacht Stoffels dat het om betrekkelijk kleine maar actieve kernen zal gaan met daar om heen een kring van sympathisanten en toevallige passanten. Daarnaast zullen strikt reformatorische kerken en evangelische megakerken een trouwe aanhang blijven bedienen.

Ter Borg schetst in zijn bijdrage *Het gewone als vindplaats van het bijzondere* hoe in het gewone leven overal rituelen te vinden zijn, als vormen van gedeïnstitutionaliseerde religie, als markeringspunten en zo als sporen van religiositeit. Of dat religieuze sporen zijn in de traditionele betekenis van het woord is een kwestie van definitie. Markerende rituelen zijn religieus, maar slechts een beetje (118). Ze zijn vaak te vrijblijvend, en moeten telkens opnieuw worden uitgevonden.

Hierbij sluit de analyse van *Zondag over Terugverlangen naar traditie* goed aan. Hij beschrijft in een boeiende bijdrage de individuele religiositeit van de moderne mens met zijn grote huiver voor binding. Het moderne individualisme kent vier vormen, waarvan Zondag met name het expressief individualisme bespreekt. Hierin onderkent hij een zekere ambivalentie: enerzijds het streven naar zelfontplooiing en de wens om anders dan anderen te zijn, en anderzijds een verlangen naar religieuze traditie en gemeenschap. Maar dat verlangen lijkt moeilijk vervuld te kunnen worden, en zo wordt de moderne mens tot eenzaamheid veroordeeld. Alles tezamen een boeiende en lezenswaardige bundel.

Jan Sloot
(Tilburg)

Damberg, Wilhelm & Staf Hellemans (red.) (2010), *Die neue Mitte der Kirche. Der Aufstieg der intermediären Instanzen in den europäischen Grosskirchen seit 1945*, Stuttgart: Kohlhammer, pp. 256, ISBN 9783170216556, € 32,-.

Vink, Nico T.M. (2011) *Van rooms naar hedendaags spiritueel. De zoektocht van een randgelovige*, Zoetermeer: Meinema, pp. 231, ISBN 9789021142968, € 19,90.

Twee recent verschenen boeken vestigen de aandacht op de complexe relatie tussen de leden en de leiding van de Rooms-Katholieke Kerk. In het ene komen autobiografische en cultuur-sociologische overdenkingen van auteur Nico Vink aan de orde. Het andere is een vergelijkende bundel van Hellemans en Damberg over de institutionele veranderingen in die kerk.

Nico Vink – veel lezers bekend als lid van de werkgroep godsdienstsociologie – groeide op in de nadagen van het ultramontaans katholicisme, dat hij met warmte en oog voor detail beschrijft. Zoals voor zoveel jongens was de missie een manier om uit het burgerlijke milieu te komen. De opleiding aan het grootseminarie van een congregatie kon zijn